

עוד בענין נוסח תפילת היוצא מבית המדרש

קראתי בענין רב את שאלת הרב קטן ואת התשובה של הרב רצאבי שליט"א ('המעין' ניסן תש"ע [נ, ג] עמ' 16 ואילך) בענין הפסוק שרגילים לומר בסוף תפילת היוצא מבית המדרש 'שנאמר וְאַתָּה אֱלֹהִים תּוֹרְדֵם לְבָאֵר שְׁחַת אֲנָשֵׁי דְמִים וּמְרָמָה לֹא יִחַצוּ יְמִיהֶם וְאָנֹכִי אֶבְטַח בְּךָ'¹; בפרט שמחתי לראות את הקרבה בין עמדת השואל ובין המסקנה שהגעתי אליה עם הרב משה בלוי במאמרנו שפורסם בכתב העת 'קולמוס'²: השואל הציע שהפסוק הנ"ל נעתק ממקומו בפרק החמישי של מסכת אבות, שם הוא מתייחס לתלמידי בלעם הרשע הראויים לקללה נמרצת, והגיע בטעות אל יושבי הקרנות המזכרים בתפילה שאחר הלימוד, שהם בסך הכל יהודים טובים שלא זכו ללמוד תורה יומם ולילה, והם אינם 'אנשי דמים ומרמה' ובוודאי שאין שום ענין לקללם.

בצדק זיהה הרב רצאבי שליט"א את המקור לתוספת הפסוק ברי"ף שלפנינו, ואת הפצת הנוסח הזה בהשפעתו של בעל התויו"ט שציטט אותו בפתיחה לחיבורו הגדול. מה שהטעה את התויו"ט ובעקבותיו רבים וטובים הוא הנוסח המשובש של הרי"ף המודפס שכולל את הפסוק הזה³, אולם אין אף אחד מכתבי היד של הרי"ף שגורס את הפסוק⁴, והוא גם לא נמצא באף אחד מכתבי היד של התלמוד הבבלי, ואם אכן היה הפסוק הזה בנוסח המקורי של הרי"ף וק"ו של התלמוד עצמו - היינו מצפים למצוא אותו מוזכר לפחות באחד מהראשונים שהביאו את התפילה הזאת, וזה אינו. לדעתי, התשובה לחידה זו נמצאת בכתב יד בודד של הרי"ף - אוקספורד הונטינגטון 135. הנוסח בפנים שם זהה לכל כתבי היד של הרי"ף והתלמוד (דהיינו בלי הפסוק), אבל בגליון קיימת תוספת בכתב של סופר אחר: **שנ' כי לא ת**⁵. הכוונה ללא ספק לרמוז לפסוק שנוסף לתפילה זו בתלמוד הירושלמי⁶: **כי לא תעזב נפשי לשאול לא תתן חסידך לראות שחת**⁷. מסתבר שכתב יד זה, או אחר

1 תהלים נה, כד.

2 'קולמוס' שבט תש"ע, ובאנגלית ב'קולמוס' של חג השבועות (הוא נמצא גם בכתובת <http://www.daf-yomi.com/DYItemDetails.aspx?itemId=5707>).

3 דפו"ד קושטא רס"ט, וכל הדפוסים שאחריו.

4 על פי עדות ד"ר עזרא שבט, וכך יופיע במהדורה מדעית של הלכות הרי"ף שהוא עוסק עתה בהכנתה.

5 זה מה שניתן לזהות בצילום שבמכון לתצכי"ע שבספריה הלאומית; יתכן שבעיון במקור אפשר יהיה לזהות אותיות נוספות.

6 ברכות פ"ד ה"ב.

7 תהלים טז, י.

כמוהו⁸, הגיע למדפיסים⁹ שלא הכירו נוסח זה¹⁰, והם החליפו את הפסוק הנ"ל בפסוק המוכר יותר המוזכר בקשר ל'באר שחת' בפרק החמישי של מסכת אבות. בעל התניו"ט רצה להנהיג את אמירת שתי התפילות של ר' נחוניא בן הקנה, לפני הלימוד ואחריו, ע"פ פסק הרמב"ם (ובניגוד למנהג אשכנז), אבל היות והוא מצא ריבוי נוסחות בתפילה בכניסה לבית המדרש (העובר על כתבי היד והדפוסים ראשונים יכול לראות שאין שנים מהם מתנבאים כאחד) הוא החליט לסמוך על גירסת הרי"ף ז"ל בסוגיא בברכות בשתי התפילות האלו (כפי הנוסח שבדפוסים), והבאים אחריו העתיקו ממנו. כך נוצר נוסח חדש לתפילה שאחרי הלימוד, והוא הפך לנוסח המקובל. הסבר זה מתאים לדעת העורך הרי"ף קטן בשאלתו מהרב רצאבי, בהוספת פרטים המשלימים את התמונה.

בלי להורות כמובן הלכה, נראה לי להציע שלוש אפשרויות:

- א. לא לומר בסוף התפילה שאחר הלימוד (וכן כשהיא נאמרת בזמן סיום מסכת) את הפסוק 'ואתה אלוקים תורידם לבאר שחת', בהתאמה לנוסח הבבלי, רי"ף (האמיתי), רמב"ם וכל הראשונים, וכפי שמודפס היום בסידורים המדוייקים כמו 'אזור אליהו', 'תפילת יוסף' ועוד¹¹.
- ב. להמשיך לומר את הפסוק בשלמותו כמנהג המקובל (או בחלקו¹²), על פי ההבנה שגישת ה'חזון איש' שוללת הסתמכות על נוסחאות חדשות שנמצאו בכתבי יד¹³. את הקושיות של הרב קוק (המובאות שם ע"י השואל) ניתן לתרץ באופנים שונים; למשל קיימות אפשרות שיושבי הקרנות כאן אינם בעלי חנויות וכד' כפרש"י, אלא מעין נערי רחוב שעוסקים בכל מילי דבישי, ואותם אכן ראוי לקלל¹⁴.
- ג. אפשר לחזור לנוסח הירושלמי במלואו, וכדעת הרב קוק זצ"ל¹⁵. הנוסח הוא:

מודה אני לפניך ה' אלהי ואלהי אבותי שנתת חלקי מיושבי בית המדרש ובתי

- 8 ד"ר שבט מניח שכתב יד זה לא היה ברשות המדפיסים, מפני שרבים השינויים בינו לבין הדפוס.
- 9 או לסופר אחר באמצע שלא דייק.
- 10 בשנת רס"ט שבו נדפס דפוס קושטא הנ"ל כבר ניצחה מזמן ההגמוניה של המנהג הבבלי הפשוט את מנהג ארץ הצבי.
- 11 אפשר להוסיף לנוסח הבבלי את הפסוק מהירושלמי, כפי שכנראה נהג המגיה בכת"י רי"ף הנ"ל, וכפי שהיה נהוג בפועל בתימן אצל חלק מהציבור לפי עדות הרב רצאבי.
- 12 כעצת הרב רצאבי שליט"א.
- 13 אך עיין במ"ש פרופ' יעקב ש' שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי - הגהות ומגיהים, עמ' 549-545. עי' גם במ"ש Sid Leiman, Tradition Vol. 19 (1981), 301-310.
- 14 מעין זה תירץ האדר"ת ב'תהילה לדוד' דף יב, שיש להבין 'יושבי קרנות' של הבבלי כמו הירושלמי שמדובר באינשי בישי, ולא כפירוש רש"י, ולא כ'יושבי קרנות' בשאר הש"ס. לענ"ד חתנו הרב קוק הכיר פירוש זה ודחה אותו.
- 15 אם כי הראי"ה דיבר בפירוש רק על החלפת התיבות 'יושבי קרנות' ב'יושבי קרקסיות ותרטיות'.

כניסיות ולא נתת חלקי בבתי תרטיות ובבתי קרקסיות, שאני עמל והן עמלין
אני שוקד והן שוקדין¹⁶ אני עמל לירש גן עדן והן עמלין לבאר שחת, שנאמר
כי לא תעזוב נפשי לשאול לא תתן חסידיך לראות שחת.

עיקר החילוק בין נוסח הירושלמי ובין נוסח הבבלי אינו בפסוק המובא בסוף
התפילה, אלא בנוסח 'יושבי בתי תרטיות ובתי קרקסיות' שבירושלמי במקום 'יושבי
קרנות' של הבבלי. גם בתשובת הרב רצאבי וגם במאמרנו ב'קולמוס' מוזכר שלפי
נוסח זה אפשר בלא קושי להוסיף את הפסוק 'ואתה אלוקים תורידם לבאר שחת',
משום שאכן 'יושבי בתי תרטיות ובתי קרקסיות' עוסקים בעידוד שפיכות דמים וע"ז,
ולפחות במושב לצים. הרב יואל קטן כתב ב'המעין' (טבת תשנ"ט [לט, ב] עמ' 54)
שלדעתו הרב קוק הציג שהגירסה המקורית היתה 'קרו"ת' והיא השתבשה ל'קרנות'
רק כדי לחדד את התלמידים, ולא התכווין ברצינות שזו היתה הנוסחה המקורית של
הבבלי; אך לדעתי הרב קוק ידע שפירושו דחוק, אבל חשב שלא פחות דחוק הוא
לקיים את הנוסח המקובל, או לקבל את הפירוש של חותנו האדר"ת שיושבי קרנות
כאן הם רשעים. יתכן גם שהרב סבר שנוסח הירושלמי הוא המקורי והמדויק, אבל
לא רצה לפסוק כירושלמי נגד הבבלי, ונאלץ בלית ברירה להציע תיקון גירסה
בבבלי. מכל מקום הרב זצ"ל הרי כתב בפירוש ש'מצוה לתקן', ויש להניח אס-כך
שהוא סבר כך הלכה למעשה.

ליאור יעקובי

16 נראה ש'שוקד' פירושו 'משכים' או 'רץ', ושני הפירושים האלו נכללו בנוסח של התלמוד
הבבלי.

* * *

תיקון טעות בענין 'קונטרס השמיטה' של הנצי"ב

בהערה שפרסמתי בגליון הקודם (עמ' 104-102) אודות הייחוס המוטעה של
המחצית השניה של קונטרס השמיטה לנצי"ב, סברתי שהמכתב שבו הצביע על כך
בנו רבי חיים ברלין נדפס לראשונה רק בשנת תשס"ח בשו"ת נשמת חיים, ושציטוט
הדברים פורסם לראשונה בשנת תשנ"ג, בהערה בתוך מהדורת הצילום של שו"ת
משיב דבר. ובכן – טעות היתה בידי, כפי שהודיעני הרב בצלאל דבליצקי הי"ו: לא זו
בלבד שהמכתב נדפס גם במהדורה הקודמת של שו"ת נשמת חיים (בני ברק תשס"ב,
סי' קיג), אלא שפרסומו הראשון היה עוד בירושלים תשד"מ, בספר הזיכרון 'עקבי
ברכה' (עמ' קסט). לא יפלא אפוא – ושלא כדבריי הקודמים – שכבר הספיקו להבחין
בכך כמה עורכי ספרים ותשובות בענייני השמיטה, לדוגמא: 'הר המור – שביעית'
(ירושלים תשנ"ד) עמ' קלג, 'תורת רבינו שמואל סלאנט' (ירושלים תשנ"ח) ח"א עמ'

שי, וספר 'הדרת הארץ' (ירושלים תשס"ז) עמ' יט. גם הגר"א שפירא זצ"ל, במאמרו ב'תורה שבעל פה' כרך כח (ירושלים תשמ"ז, עמ' 8) ציטט את הדברים - אפשר שהיה הראשון בזה - והוסיף שיש ללמוד מכך שלא לסמוך לגמרי על ספרים שנדפסו לאחר פטירת מחברם, שכן הרבה עניינים תלויים במו"ל.

לגבי כל זאת יש אפוא לתקן את דבריי ואת ניסוחם. אמנם עם זאת, מלבד שחשיפת הזהות בין מחצית הקונטרס המיוחסת-בטעות לבין קונטרס 'קול התור' נשמע בארצנו' לא נעשתה עד עתה אלא במאמרי הנ"ל, הרי כמדומני שעצם הידיעה בדבר היחס המוטעה לא היתה מוכרת עדיין לרוב הלומדים, המעיינים ואף המחברים; לכן מכל מקום היה עניין לפרסמה כמאמר בפני עצמו, ועם כותרת מיוחדת, ולא רק בהערות שוליים אגביות או כנספח לתשובה בעניין אחר (ואגב כך אבהיר, שהענין כולו אינו נוגע לדעת הנצי"ב בעניין שמיטה בזה"ז, ולשלילתו את היתר המכירה; דבריו בעניין מצויים במחצית הראשונה של הקונטרס).

איתם הנקין

★ ★ ★

פירוש הערוך למונח "פסיק רישיה ולא ימות"*

בכמה מקומות בתלמוד מופיעה מימרת אבבי ורבא: "מודה רבי שמעון בפסיק רישיה ולא ימות"; כלומר: גם ר' שמעון, המתיר פעולה של איסור הנעשית ללא כוונה, מודה שאם התוצאה האסורה תתרחש בוודאות יש לאסור את הפעולה גם ללא כוונה מפורשת לכך. אנו מורגלים (בעקבות רש"י ועוד מפרשים) לפרש שמדובר בחיתוך ראש תרנגול בשבת. הרב נעם קניגסברג שליט"א הפנה במאמרו את תשומת לב המעיינים לפירושו (הפחות מוכר) של הערוך: לפי פירושו מדובר בחיתוך ראש של אדם (ואין מדובר כאן על חילול שבת - אלא על איסור רציחה). כפי שהסביר הרב קניגסברג בטוב טעם, פירוש זה מתאים לשיטתו של הערוך, לפיה אין די בכך שהאיסור יתרחש בוודאות כדי לאסור, אלא נדרש תנאי נוסף כדי שר' שמעון יאסור: שהתוצאה גם רצויה לעושה הפעולה (בלשון הראשונים: 'פס"ר דניחא ליה'). רציחה היא דוגמה לעיקרון זה של הערוך, שכן לגבי רציחה אין להעלות על הדעת שחיתוך ראש האדם נעשה לשם תועלת צדדית, אם לא היה חותך הראש מעוניין ברציחה (כפי שדייק הרב קניגסברג היטב מלשון הערוך). ברצוני להוסיף לדבריו הנכוחים של הרב קניגסברג כמה הערות:

* תגובה למאמרו של הרב נעם קניגסברג שליט"א ב'המעין' גליון טבת תש"ע [ג, ב] עמ' 31 ואילך.

א. פירוש זה - שמדובר בחיתוך ראש של אדם - נמצא גם בפירוש רבנו חננאל¹ למסכת שבת דף קלג, א²:

מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות - פירוש כי ר' שמעון מודה בדבר שהוא ברור, כגון אדם שחותך ראש אדם ואומר שאין כוונתו להמיתו אלא להוציא (אם) [דם] ממנו³ שאין שומעין לו אלא דנין אותו דין כל הורג נפש, כך כל דבר שמתברר (מעשיו) [מעשיו] לאותה מלאכה אין אומרים שלא היתה כוונתו לכך, וכה"ג אפילו ר' שמעון מודה.

גם ההסבר המופיע אצל הערוך, שבוודאי ניחא ליה בהריגת האדם - דאי לא ניחא ליה לא היה חותך את ראשו של האדם, רמוז בדברי רבנו חננאל: "אין אומרים שלא היתה כוונתו לכך". כלומר: בוודאי כוונתו של חותך הראש היתה להרוג את האדם, גם אם הוא מנסה לספק לנו הסברים אחרים.

לעומת זאת בשני מקומות אחרים במסכת שבת (קיא, ב וקיא, א) רבנו חננאל מפרש שמדובר בחיתוך ראש של עוף (כנראה היו לרבנו חננאל מסורות שונות בפירוש המימרה; וקצ"ע).

ב. מתוך פירוש רבנו חננאל והערוך ניתן לכאורה להגיע למסקנה, שהסיבה שבגללה אין היתר לחתוך ראש של אדם ולומר שהדבר נעשה ללא כוונת רציחה, נסמכת על הכלל ההלכתי שחידשו אביי ורבא: מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות. אלא שמסקנה זו מובילה לשתי תוצאות בלתי סבירות בעליל:

1. לפי זה ר' שמעון יתיר לאדם לבצע פעולה שאינה מובילה באופן ודאי והכרחי להריגה כאשר אין לו כוונה מפורשת להריגה, שכן אין מעשה זה בגדר "פסיק רישיה". לדוגמה: הוא יתיר לאדם להשליך פסולת של אבנים מגג ביתו אל הרחוב כשהוא מתכווין לנקות את ביתו, למרות הסיכון שמא בדיוק יעבור אדם ברחוב ויפגע מאותה אבן וימות. אבל מסברה אי אפשר לומר כן; פשוט הדבר שפעולה זו אסורה, למרות שהפעולה לא נעשית כדי להרוג, ולמרות שאין מדובר בתוצאה ודאית של הריגה⁴!

2. ניתן להקצין את הדברים עוד יותר: לשיטתו של הערוך גם פס"ר (כלומר תוצאה ודאית של איסור) אסור רק באופן שניחא ליה. כפי שהסבירו רבנו חננאל והערוך, כאשר אדם חותך ראש של אדם אחר הוא בוודאי מתכווין להורגו (וההסבר שהוא נותן לנו - שכוונתו רק להוציא ממנו דם, הוא תואנת שווא), אבל במקרה (קיצוני) שבו נשתכנע לאור הנסיבות שאכן כוונת הרוצח לא היתה להרוג את האדם האחר

1 שהיה רבו של רבי נתן בעל הערוך.
2 מובא בדפוס וילנה בשיבוש; אני מצטט ממהדורת הרב מצגר. ההדגשות שלי.
3 בדפוס וילנה כתבו: להוציא את ממונו. אבל הרב מצגר תיקן בצדק: להוציא דם ממנו (כהסברו של הערוך).
4 גם חובת הגלות של רוצח בשגגה, שהתרשל בזמן שחטב עצים ביער, מראה שיש איסור בהתרשלות גם ללא כוונת רציחה.

- נתיר רציחה ודאית על סמך העובדה שזהו פס"ר דלא ניחא ליה! למשל: מדען שקידום תגלית מסוימת חשוב לו מאוד, יותר לו להזריק לצורך ניסוי שהוא מבצע חומר מסוים לאנשים חיים כדי לבדוק את תגובת הגוף לחומר, למרות ידיעתו הברורה שאנשים אלו ימותו בסופו של התהליך⁵. אולם אין זה מתקבל על הדעת: אכן ידוע לנו שמטרתנו לא היתה ההריגה, ואף על פי כן ברור שנחשיב את עצם התעלמותנו מן הפגיעה בחיי אדם כרציחה, ולא נקל ח"ו מטעם "פס"ר דלא ניחא ליה".

ג. מדוע באמת לא ניתן להשתמש בהיתר של "אינו מתכוון" לגבי רציחה? בספר קובץ שיעורים (ח"ב סימן כג) כתב סייג הגיוני לדעת ר' שמעון: ההיתר של ר' שמעון לדבר שאינו מתכוון נובע מכך שאין לפעולה חשיבות⁶, ולכן ניתן ליישם את הפטור הזה רק באיסורים שבהם מוקד האיסור הוא בכך שהפעולה אסורה⁷. אבל כאשר האיסור של התורה נועד למנוע תוצאה בלתי רצויה, אין סברה לפטור דבר שאינו מתכוון. לאור סברה זו נראה שברוב העבירות שבין אדם לחברו (בוודאי לגבי רציחה או נזיקין) עיקר ההקפדה של התורה הוא שלא ייגרם נזק לזולת, ולא על עצם מניעת הפעולה של העברייני, ולכן באיסורים שבין אדם לחברו לא ניתן להתיר על סמך חוסר כוונה.

אך לאור כל האמור קשה לכאורה על פירושם של רבנו חננאל והערוד: כיצד ניתן לומר שהאיסור לחתוך ראש אדם נובע רק מהכלל "מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות"? ונראה לי לתרץ (במעט דוחק): אביי ורבא הביאו את המקרה של 'פסיק רישיה ולא ימות' כדוגמה קיצונית, כדי להמחיש את הרעיון לפיו אדם אינו יכול לעשות פעולה שוודאי תביא לתוצאה ולטעון שאינו מתכוון (כפי שאדם אינו יכול לחתוך ראש של אדם אחר ולטעון שאינו מתכוון להרוג); אבל גם הם לא העלו על דעתם שניתן יהיה להתיר הריגת אדם על סמך ההיתר של ר' שמעון לדבר שאינו מתכוון⁸.

אברהם יהודה רוס

- 5 כפי שעשו הנאצים ימ"ש.
- 6 כמה אחרונים כתבו גדר זה: מקור חיים (הלכות פסח) בתחילת הפתיחה לסימן תלא; חלקת יואב ח"א סימן ז; שם ח"ב השמטות אות ב; שערי ישר ג כה ד"ה ובעיקר הענין; קובץ שיעורים ח"ב סימן כג אותיות ו-ז.
- 7 כגון מלאכה בשבת, שכן ה' ציווה על מנוחת האדם, ואין בעיה בכך שתוצאה של מלאכה תתרחש בשבת. או כגון גילוח שער הנזיר, שאין מניעה ופגם בכך שהנזיר נותר ללא שער, אלא מעשה הגלוח הוא הפגיעה בקדושת הנזיר.
- 8 אפשר אולי לשער שהביטוי "פסיק רישיה ולא ימות" לקוח מפתגם עממי שהיה רווח בין יהודי בבל. אביי ורבא הרי יכלו לנסח את חידושם בצורה מפורשת ו'הלכתית' יותר, כגון: "מודה ר' שמעון שיש לאסור 'אינו מתכווין' כאשר התוצאה ודאית ורצויה לעושה"; אלא שהם בחרו להשתמש בפתגם שגור בפי העם בהקשרים אחרים, המביע רעיון זה באופן ציורי: כאשר אדם מבצע פעולה שיש בה תוצאה ודאית, הוא לא יכול לומר שלא היתה לו כוונה להגיע לאותה תוצאה.

שמחתי לקרוא את ההתייחסות של הרב רוס שליט"א לדבריי, ותודתי לו על דבריו המאירים. רק שתי תגובות בקצרה:
א. בניגוד לשאר איסורים שבתורה בהם דבר שאינו מתכוון מותר, ברציחה התורה אסרה כל מעשה שעלול לגרום למיתת חברו **גם שלא בכוונה**. וז"ל הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יא, הל' ד:

"אחד הגג ואחד כל דבר שיש בו סכנה וראוי שיכשל בו אדם וימות כגון שהיתה לו באר או בור בחצירו בין שיש בהן מים בין שאין בהן מים חייב לעשות להן חוליה גבוהה עשרה טפחים או לעשות לה כסוי כדי שלא יפול בה אדם וימות. **וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהזהר בדבר יפה יפה** שנ' השמר לך ושמור נפשך, ואם לא הסיר, והניח המכשולות המביאין לידי סכנה, ביטל מצות עשה ועבר על לא תשים דמים".

ומכאן מוכח וכפי שכתב הרב רוס בסוף דבריו) ש"פסיק רישא ולא ימות" איננו אלא ביטוי המבטא את הניחותא שקיימת בפעולה מסוימת שבהכרח תתרחש, גם אם אין כוונתו מלכתחילה לאותה פעולה; ואיני רואה דוחק בזה כלל.
ב. אותו מדען ש"לא מתכוון להרוג" את האנשים להם הוא מזריק חומר מסוכן בוודאי שלא היה עושה ניסוי זה על ילדיו. עצם רצונו שאדם פלוני ימות כתוצאה מהניסוי ולא אדם אחר מהווה כוונה גמורה, והופך אותו לרוצח גמור.

נעם קניגסברג

* * *

עוד על מדרש ופרשנות*

הרב גנץ במאמרו הנאה מצביע על בעיה אמיתית, העולה בדור בו ה'פתיחות' גדלה למימדים המקשים ללמד ילדים פירושים חינוכיים שאינם מתיישבים עם פשוטו של מקרא. דווקא מפני שהכותב מצטט במאמרו את הרב קוק זצ"ל, כדאי להביא מדברי הרב בעין איה (שבת ח"ב דף נה, א אות מד), שלפעמים העובדות המתוארות במקרא לפי פשט לשונו צוירו כך מפני הצד הערכי שבהן למרות שלא כך בדיוק התרחשו, ורק בחלוף הדורות, עת נוכחו חז"ל שהשפעה הנכונה על נפש האדם מצריכה שינוי בהצגת המאורעות, הם תיארו את העובדות כפי התרחשותן המקורית, בבחינת החזרת עטרה ליושנה. כך למשל התורה כתבה אודות ראובן

* תגובה למאמר "על מדרש ופרשנות" מאת הרב משה גנץ ('המעין' טבת תש"ע [נ], ב] עמ' 23 ואילך).

"וישכב את בלהה פילגש אביו", ואלו היו פני הדברים כפי שנצרך לקולטם דור מקבלי התורה: "וכאשר אותו המובן של הסיפור, היסוד שבו הוא צריך לרשום בנפש, אם יתואר כפי פשוטו לא נוכל מרחוק לפעמים להבין את עיקר ערכו - אז נשקל בשקל הקודש ע"פ אל-דעות באיזה לבוש יתלבש הסיפור, באופן שכאשר יגיע אלינו יהיה ערכו ממש אותו הערך הראוי שיעשה רישומו עלינו". אבל העובדות כפי שנתרחשו במציאות ההיסטורית הן שראובן רק בלב מצעו של אביו, וכל האומר ראובן חטא אינו אלא טועה באמת: "על כן תגלה אז לנו האורה של תושבע"פ ע"פ רשומי הדרשות, להוביל את רעיוננו אל עצם המאורע כמו שהוא". לפי דרכו של הרב קוק התנ"ך אינו היסטורי-כרונולוגי יותר מאשר דרשות חז"ל, ושניהם כאחד משפיעים בנו בעיקר את הענין הערכי. אכן הרב גנץ ציין אף הוא (עמ' 27) שהתורה שבכתב גם היא משנה לעיתים את הכרונולוגיה מפני הצד הערכי, אך הוא לא מתח את רעיונו למלוא המסקנה המתבקשת.

ולגוף ראיית הרב גנץ מהמדרש: מדוע כתובה מיתתו של תרח קודם "ויאמר ה' אל אברהם לך לך" - והרי מת תרח 65 שנים לאחר מכן, והתשובה כדי שלא יאמרו לא קיים אברהם כיבוד אב ואם, ומכאן מסיק הכותב שהנה מצינו בתורה חוסר דיוק עובדתי מטעמים חינוכיים - דומני שאין זו ראייה, שהרי את הידיעה שתרח חי 65 שנים לאחר "לך לך מארצך" שואבים אנו מפסוקי תורה מפורשים, אם כן אין כאן הסתרת עובדות לצורך ערכי! מגמת המדרש אפוא לומר, שהתורה מכוונת בסירוס סדר הזמנים ללמדנו שאברהם היה פטור מכיבוד אב כאילו היה אביו כבר מת וועיין ב'עץ יוסף' שם).

לפיכך ההפרדה החדה בין תורה שבכתב לזו שבעל פה, כפי שמציע הרב גנץ ליישם בהוראה לנוער, אינה מבוססת לענ"ד כל צורכה. התפיסה הבלתי-מפרידה הניבטת מפירושו של הרב קוק הנ"ל עשויה לעמוד ברוח מצויה ובלתי מצויה של מחקרים וגישות מודרניות (הענין רחב ודורש ליבון והסברה, ואכמ"ל).

יעקב אלטמן

שָׁמְעוּ נָא הַמְּרִים, הֲמֵן הַסֵּלַע הַזֶּה נּוֹצֵיא לָכֶם מֵיָם: (במדבר כ, י)

בשעת הרמת ידו במטה ויך בו את הסלע פעמיים, אז אמר להם דרך כעס וחימה: 'סבורים אתם שמן הסלע הזה נוציא לכם מים?' ומספק אמר משה כן, שטעה במה שאמר לו הקב"ה 'קח את המטה', ולא האמין שבדיבורו עם הסלע יוציא ממנו מים - אלא בהכאת המטה, כמו שעשה ברפידים, ומה שאמר לו הקדוש ברוך הוא 'ודברתם' - היה סבור שזהו רצונו של הקב"ה לדבר אל הסלע בהכאה במטה. ולכך היכה פעמיים בסלע, כעין חימה וכעס, ומספק - אם יוציא מים הרי טוב, ואם אין - אדבר אל הסלע אחרי כן. והקב"ה הסכים על ידי משה לצאת מים על ידי הכאתו, ואף על פי כן נענש, שהקב"ה מדקדק עם הצדיקים. (רשב"ם שם)